

Розділ 10
ПАМ'ЯТЬ ПРО «РАДЯНСЬКЕ»
СЕРЕД «ПОКОЛІННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ»:
ДЖЕРЕЛА, ВІДБІР ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ІНФОРМАЦІЇ

У сучасному світі все помітнішим стає суспільний інтерес до осмислення власної минувшини. Проблеми історичної політики, однією зі складових якої є історична пам'ять із відповідними особливостями її формування, в останні роки стали об'єктом наукових зацікавлень українських дослідників. На жаль, це зумовлено і політичними аргументами, і геополітичною ситуацією. Водночас відчутним є брак наукового погляду на процеси, пов'язані з пам'яттю, її конструюванням та інструменталізацією в новітній період української історії.

Хоча студії пам'яті в останні десятиріччя стали досить популярними серед науковців різних галузей, проте часто вони зводяться до аналізу або соціологічних даних, або ж певних комеморативних практик і проявів меморіальної політики. Історична пам'ять – чинник, що визначає суть колективних уявлень про минуле, оцінку нинішніх подій і бачення стратегії майбутнього розвитку суспільства. Важко переоцінити важливість політики пам'яті щодо радянського минулого для політичного та культурного життя східноєвропейських країн.

Політика пам'яті в Україні є новою сферою державного управління, що визначає необхідність її політологічного осмислення, окреслення загальної сутності, завдань, засобів, механізмів, принципів, моделей упровадження. Тож актуальність вивчення тенденцій розвитку історичної пам'яті в період незалежності України та особливостей її застосування у процесах політичного впливу визначається низкою взаємозалежних чинників теоретичного і прикладного змісту.

Після розпаду СРСР, колишні союзні республіки успадкували широкий набір інструментів політики пам'яті й ідеологічної індоктринації людини. Вибір стратегії поведження з радянським минулим визначав їхню «долю» у кожній із країн. Деякі були зруйновані або стерті, деякі – адаптувалися без втрати свого ідеологічного зна-

чення, інші – не зникли, проте втратили або змінили свій символічний зміст. Ще до сьогодні соціальні пріоритети, звичаї та навіть міфи радянського минулого впливають на політичний вибір і переконання жителів уже незалежної України.

Дослідницький напрям *memory studies* (студії пам'яті, меморіальні студії) набуває все більшої популярності, що актуалізує цінність комплексного аналізу механізмів формування колективної пам'яті та особливостей її впливу на розгортання суспільних, зокрема політичних, відносин, процесів, цінностей. На відміну від пам'яті як такої, «історична пам'ять» генетично запрограмована на оцінку. Їй притаманні не просто пригадування й відтворення, а й своєрідний рефлекс сприйняття чи несприйняття, схвалення чи осуду (Нагорна, 2010, с. 3–13). Ситуацію зі специфікою трактування історичної пам'яті можна було б не формулювати так жорстко, якби війна за українську історію не ставала все запеклішою. Російсько-українська гібридна війна продемонструвала міру впливовості історичних наративів на суспільне життя у пострадянських країнах і довела, що спекуляції на ґрунті різних моделей історичної пам'яті можуть стати однією із причин загострення сучасних збройних конфліктів. Особливий інтерес для цього дослідження становлять 2014–2015 рр., з огляду на докорінні трансформації у державних практиках політики пам'яті щодо радянської спадщини, які відбулись у той час.

Тож метою дослідження є аналіз чинників, які вплинули на формування «радянськості» та її уявлень серед покоління, яке народилось у часи незалежності. Завдання дослідження – з'ясувати, наскільки сильним є вплив радянського минулого на життя, світогляд чи моделі поведінки у покоління, яке народилося через більш як 15 років після розвалу СРСР.

Джерельною базою дослідження стали власні польові спостереження, зібрані матеріали соціологічних досліджень у 2014–2020 рр., збірники статистичних даних. Методологія та методика опрацювання матеріалів анкетувань здійснювалася за прикладом соціологічних досліджень Жана Тошченка (Toshchenko, 2010, р. 37–52) та Олександра Вишняка (Вишняк, 2013, с. 32–40).

Методологічне підґрунтя складають теоретичні розробки проблем посткомуністичного, пострадянського повсякдення. Розмірковуючи про явища радянськості та їх суть, історик Андрій Заярнюк відзначив: «...фрагменти радянського, які замість того, щоб зникати,

все ще густо наповнюють довколишній простір і мають шанси надовго залишатися в ньому, незалежно від успіхів державо-, націє- і будь якого іншого будівництва. Ці фрагменти залишаються у пострадянському просторі саме тому, що вони не залишкові, а сконструйовані, вихоплені та використані у новому контексті» (Зарнюк, 2004).

У сучасній історіографії для означення реалій радянського минулого найчастіше застосовують термін «радянськість» (Харчун, 2009, с. 180–192). Цей термін означає комплекс моральних, соціальних, ціннісних, матеріальних стереотипів, які сформувалися у громадян СРСР та завдяки комунікативній пам'яті передались, а часто трансформувались і в увявлення «покоління незалежності». Оскільки радянський період належить до т. зв. недавнього минулого, то пам'ять про нього може включати різні інтерпретації одних і тих самих подій. Адже пам'ять про радянське минуле позбавлена певної організації, бо може трансформуватися ще у процесі щоденного спілкування та по-різному інтерпретувати одні і ті ж події.

Різні аспекти історичної пам'яті та політики пам'яті в сучасній Україні представлені у дослідженнях: Лариси Нагорної (Нагорна, 2012), Георгія Касьянова (Касьянов, 2008) та ін. Група дослідників: Олександр Беленок (Беленок, 2012, с. 390–410), Юрій Левада (Левада, 2002, с. 7–13), Еліна Позднякова-Кирбят'єва (Позднякова-Кирбят'єва, 2014, с. 64–69) часто радянське минуле представляють як ностальгічне та пов'язують ностальгію здебільшого із потребою порядку, спогадами про дитинство і молодість або ж із накладенням теперішніх проблем на минулі досягнення.

Сам радянський соціум, будучи візуально колективістським, відчував дефіцит спільного, що могло б людей позитивно об'єднувати, там були лише вузькі маленькі групи (сімейні, товариські, фахові), які могли бути ресурсом виживання людини. Радянська людина ніби увесь час прагнула перейти у режим виключення із «загальних правил», не нести відповідальності ні за що (окрім своїх близьких), зреалізувати своє алібі («я ні при чому», «державна – це не я»). Однак ця ж радянська людина почувалася винуватою, порушником норм, і тоді, коли дотримувалась усіх правил, навіть не писаних.

Польський соціолог Петр Штомпка (Piotr Sztompka) писав про цивілізаційну некомпетентність населення посткомуністичних країн, де патерналізм домінував над індивідуалізмом, фатум над активною життєвою позицією, міфи над реальністю. Людина-індивід

вважалась носієм попередньо поставлених завдань, підкорялася суспільству, її особиста відповідальність була розмита, а в помилках звинувачувалися зовнішні обставини, відтак стратегією адаптації було «не висовуватись», «розчинитись в оточенні» (Штомпка, 2001, с. 3–12).

Сучасні історичні дослідження радянського минулого доводять, що влада ніби спеціально створювала атмосферу невпевненості, небезпеки. Така тривога потрібна була, щоб контролювати дії людини, тому коли небезпеки не було, її вигадували, бо тоді людина готова терпіти все, готова підтримувати деякі ненормальні акції і якості влади задля спокійного життя, такою людиною легше управляти, а отже, владі потрібний заляканий народ. Через це радянська людина була песимістичною і пасивною. Життєвий досвід переконував радянську людину в тому, що будь-які її зусилля щось змінити не просто марні, а й можуть бути причиною репресій і жорстких санкцій з боку влади (Коляструк, 2017, с. 47).

Ще до сьогодні в українському інформаційному просторі не існує усталеної оцінки радянського минулого, ба більше, інтерпретація окремих подій ХХ ст. кардинально відрізняється в різних регіонах України: від повного засудження до звеличення. Ці відмінності старанно культивуються окремими групами політичного інтересу (від націоналістів до комуністів) та інструменталізуються в політичній боротьбі. Таке використання пам'яті й історії створює низку проблем, аж до загрози територіальній цілісності держави. Особливістю відтворення минулого, на думку Алли Киридон, є «факти життєвого досвіду людини в контексті історичних умов певного періоду, до яких вона так чи інакше була безпосередньо причетна» (Киридон, 2019, с. 107). Спогади, наповнені експресією почуттів, забезпечують умови для пояснень, зізнань, усвідомлень і характеристик внутрішнього та зовнішнього середовища. Слід визнати, що чинником живучості *homo soveticus* стала непослідовність і незавершеність політичної та економічної модернізації України в роки незалежності. Початковий період «суверенності» України був витрачений на «розбудову» незалежної держави, яку здійснювала верхівка «родом» із радянського минулого, а відтак формувала нову державу і суспільну культуру як відображення радянської повсякденності. Така двоїстість незалежної модернізації (у різних сферах і рівнях) підживила успадковану від радянського минулого культуру мас.

Відтак формування певних уявлень щодо реалій радянського повсякдення викликає особливу зацікавленість дослідників, оскільки ще є багато носіїв живої пам'яті, які можуть через свій особистий і суб'єктивний соціальний досвід впливати на формування уявлень про радянське у молодого покоління. Це засвідчується результатами опитувань Е. Позднякової-Кирбят'євої, яка стверджує, що радянське минуле є популярною темою розмов у сім'ї та цікавить більшість жителів сучасної України (Позднякова-Кирбят'єва, 2014, с. 65–67). Окрім цього, дослідниця не лише акцентує на різнополярному емоційному ставленні до минулого, вона стверджує, що значна частина респондентів, старших 60 років, не має певних почуттів із приводу подій радянського минулого, що відкриває можливість для маніпуляцій настроями людей.

В українському суспільстві, як і в суспільствах колишніх соціалістичних країн Східної Європи, ми маємо справу не з результатом роботи з радянським, а з процесом формування/не формування дистанції з ним. В Україні це відбувається під впливом різних факторів, найпотужнішим серед яких є декомунізація та рерадянізація, що стала одним із векторів російської пропаганди в українському інфопросторі 10-х років XXI ст. Обидва пов'язані з політикою мнемотичної цензури, тобто з практиками вибіркового забуття, однак мета першого – руйнування символу, а другого – відмова від радянського як травматичного й репресивного досвіду. Попри намагання захистити український інформаційний простір від системних російських впливів, дискурс «рерадянізації» у вигляді ностальгії за радянським повсякденним і побутовим залишається (різною мірою у різних регіонах та різних вікових групах) актуальним (Стяжкіна, 2017, с. 210). Це означає, що відтворення радянського не є проблемою винятково агресивного зовнішнього впливу, а й що поруч із відкритою і промовленою «тугою за СРСР» в Україні залишаються актуальними як явні, так і неявні, приховані практики радянського, які, на думку Г. Касьянова, позначились навіть на способах розробки й проходження законів про декомунізацію (Ностальгія за СРСР, 2014).

У сучасних умовах формування уявлення про радянське минуле викликає жвавий інтерес, насамперед серед «покоління незалежності», адже є багато живих носіїв пам'яті, а вони можуть впливати на особисті досвіди та пам'ять про радянське минуле серед молодого покоління. Окрім того, на сьогодні ще відсутній спільно

вироблений консенсус щодо оцінки радянського минулого, відтак пам'ять може поляризуватися під впливом тих чи тих інформаційних чинників.

У представленому дослідженні проаналізовано проблему ставлення до радянського минулого за результатами опитувань, проведених у березні–травні 2014 р. та весною 2016 р. серед студентів різних факультетів ЛНУ ім. І. Франка. Загалом, в опитуванні взяло участь 250 студентів. Програми анкет спрямовані на дослідження проблем колективної пам'яті, що трансформувалася в уявлення сучасного молодого покоління, яке фактично не було безпосередніми учасниками досліджуваних подій, проте має власну думку щодо цих проблем. Такі матеріали: дають змогу вивчити механізм передачі інформації поміж поколіннями, простежити, яку роль у досліджуваних процесах відігравали різноманітні джерела та суб'єктивний досвід безпосередніх носіїв інформації; показують, як пам'ять про радянське формується та підтримується у процесі повсякденного спілкування. Результати дослідження показують різні інтерпретації одних і тих самих подій та явищ, допомагають простежити, як сучасні уявлення та пріоритети впливають на конструювання знань про минуле.

На формування історичних уявлень покоління, що не проживало в радянський період, впливає широкий інформаційний простір і дуже різноманітні й доступні джерела інформації: від шкільних освітніх програм до різних сегментів «культурної індустрії», а також інтернет, преса, книжки, ігрові індустрії. На запитання, чи розповідали батьки про своє життя за радянської влади, більшість респондентів відповідала ствердно (42 % – «так, детально», 55 % – «так, але небагато»). Таким чином, на уявленнях про радянське минуле суттєво позначаються родинні досвіди, а з 2016 р. проявляється вплив політичної ситуації в країні. Тому часто візуальна репрезентація минулого представлена амбівалентною пам'яттю, а радянське минуле сприймається як конфліктне або «чуже».

Це підтверджує тезу про те, що у формуванні історичних уявлень про радянське минуле важливу роль відіграє комунікативна пам'ять, яка розповсюджується безконтрольно, а спогади є доволі суб'єктивними, часто емоційно забарвленими, адже задаються особистим та комунікативним досвідом і можуть формуватися у процесі міжособистісної взаємодії.

Респонденти часто вагалися, оцінюючи радянське минуле, адже, з одного боку, під впливом освіти, культури та сучасних подій серед молоді сформувався негативний погляд на радянське, як «незручне минуле»; з іншого – радянський спадок є частиною їх ідентичності, що не дозволяє повністю дистанціюватися від цього періоду. Розгубленість в оцінці радянського минулого супроводжується тим, що, наприклад, студенти-історики поділяють думку про важливість збереження «слідів» минулого, проте їхня позиція визначається не завжди об'єктивним науковим зацікавленням, а трансформується через власний суб'єктивний досвід когось із членів родини.

Відповідаючи на питання анкети «Оцініть радянський період в історії України», більшість респондентів обрала негативні відповіді (45 % опитаних оцінили період «негативно», 17 % – «швидше негативно»). Окрім того, 51 % серед респондентів одностайні в оцінці «негативно» для «сталінського періоду», а 49 % – для періоду «Перебудови». Варто зауважити, що досить високим залишається відсоток невизначеності щодо інших періодів, який коливається у діапазоні 20–25 %.

На запитання «Чи варто зберігати пам'ять про радянський період і передавати її далі наступним поколінням?» 17 % відповіли, що це вже в минулому, 38 % опитаних переконані, що питання про радянське минуле і досі актуальне, однак потрібно, щоб пройшов час, «бо люди ще не встигли відійти від усіх радянських норм і догм», а лише 38 % дали ствердну відповідь “Так”. Відповідь “Ні” в анкетах обґрунтовувалась найчастіше сучасною політичною ситуацією і претендуванням Росії на українські території, фізичною присутністю «норм СРСР», поверховістю змін у суспільстві, де ще працюють механізми, закладені у радянський період. Такі респонденти схильні до твердження, що українська історія повинна розвиватись окремо від радянської, яка несла згубний ідеологічний, тоталітарний вплив, тому сучасному суспільству не потрібна радянська культура, а навпаки українська історія та культура мають протиставлятися радянським, часто у контексті російських. Тут варто зацентувати, що серед відсотка ствердного “Ні” лише 13 % – студенти історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка.

Відповідь “Так” обґрунтовувалась впливом минулого на майбутнє, «щоб наступні покоління знали і робили висновки», «це частина історії», «така історія України».

Визначаючи ставлення опитаних респондентів у їх оцінці тих чи тих подій радянської історії, їх здебільшого можна розділити на дві групи:

– негативні: Голодомор, репресії, Друга світова війна, Чорнобильська катастрофа, русифікація, кумівство, компартійна система. (Зауважу, що не змогли дати відповідь на це запитання 17 % опитаних);

– позитивні: розвиток промисловості, проголошення незалежності України, «Відлига», смерть Іосіфа Сталіна (Іосиф Сталин), українізація, УПА. Однак багато респондентів залишили це запитання без відповіді (24–32 %).

Ситуація у сприйнятті радянського минулого ускладнюється ще й тим, що студенти звикли сприймати історичні явища у чорнобілому світлі, відповідно національне оцінюється як «добре», а радянське – «погане». Це перетворює радянський період та його спадщину на «незручне минуле» для студентів, а оскільки означення «радянський» асоціюється для них із регресивним явищем, вони намагаються дистанціюватися від нього і в світоглядному аспекті. 39 % опитаних заявили, що не вважають культурний та історичний спадок СРСР/УРСР частиною власної ідентичності.

Якщо розглядати ставлення молодих громадян сучасної України до історичних подій радянського минулого (окремо опитування проводилося серед учнів старших класів шкіл Львова віком 14–18 років у 2018–2020 рр.), то видно, що їх історична свідомість є достатньо консервативною та змінюється під впливом часу, соціокультурних і політичних умов. Завданням опитування було з'ясувати, наскільки сильним є вплив радянського минулого на життя, світогляд чи моделі поведінки у покоління, яке народилося через понад 15–20 років після розвалу СРСР. Тут варто зауважити, що повномасштабне вторгнення могло змінити уявлення опитаних респондентів, бо ж вторгнення ворога згуртувало українське суспільство, змінило реакції опитаних про довіру, коло «своїх», погляди на кар'єру чи корупцію.

Хоч є багато даних про дорослих українців, опитування серед підлітків проводяться дуже рідко. Проведене опитування показало, що багато підлітків прагматичніше ставляться до роботи, аніж їхні батьки. Вони вірять, що талантом можна заробити. Також проведене анкетування серед учнів середніх шкіл фокусувалося на їхніх поглядах щодо економіки та моралі (наприклад, чи вірять вони

в сильного лідера, чи довіряють людям, чи підтримують ринкову економіку). Для початку слід зауважити, що підлітки більше, ніж дорослі, цінують самостійність. Половина підлітків вважають, що соціальний пакет – справа держави, інша ж половина віддає перевагу спільному та самостійному забезпеченню, опитані респонденти не схильні делегувати сильному авторитарному лідеру керування їхнім життям. Водночас опитані респонденти визнають, що робота є великою частиною їх життя. Дві третини сказали, що вони скоріше «працюють, щоб жити», а не навпаки. Яка ж це має бути робота? Тут думки підлітків розділилися. Приблизно однакова частина підлітків (35–40 %) хочуть мати власну справу, а 30–38 % воліли б мати невеликий, але стабільний заробіток (Матеріали-1).

Щодо поглядів підлітків стосовно умовних «пострадянських» цінностей, то можна зробити висновок: більшість погодилися, що довіряти можна тільки своїм і що приватна власність має бути недоторкана. Як і у випадку попередніх відповідей, респонденти демонструють більшу схильність до сучасної капіталістичної етики (працювати – це добре, власність – це добре), але «довіряти чужим не варто», «незамінних людей не буває». Респонденти достатньо позитивно оцінюють розпад СРСР, а відтак негативно сприймають період перебування України у його складі та всі події, пов'язані з діяльністю КПУ та її членів; насамперед негативно сприймають трансформацію компартійної номенклатури у сучасну політичну еліту України.

Для повного формування образу «радянського» варто звернути увагу на уявлення серед сучасної молоді про компартійних працівників. Моделі уявлень про їхні образи асоціюються з двома поняттями: комуністичною ідеологією, впровадження якої у сферу державного будівництва призвело до трагічних наслідків; системою пільг і привілеїв, які сучасна молодь деякою мірою навіть схильна перебільшувати, накладаючи на неї сучасні уявлення про корупцію і хабарництво й не розуміючи різниці у межах дозволеного й того, що можна виставляти на показ тоді й тепер.

Опитані студенти, зокрема, наголосили на «різниці статусу», різко негативно висловилися щодо пільг і привілеїв, вказуючи на першість партійної номенклатури в отриманні автомобілів і квартир та доступі до дефіцитних товарів, прагненні до влади, закритості компартійних працівників. На думку респондентів, в умовах «комуністичної рівності» та «соціальної справедливості»

пільги та привілеї для партпрацівників були недоречними, «саме пільги та привілеї спричинювали до масових корупцій та хабарництва», «щодо середньостатистичного партійного працівника, то його побут був дещо біднішим та схожим до побуту звичайного населення, проте в нього ще залишались зв'язки і він знав, як ними користуватись» (Матеріали-3). Серед негативних конотацій модельованого образу можна навести визначення партійних працівників як «людей, що нехтують своїми власними амбіціями, рисами характеру, заради існуючої ідеології», це – «людина, яка у будь-який спосіб хоче досягти висот», «без'язикий, обмежений виконавець».

Водночас опитані респонденти намагалися й якимось зрозуміти ситуацію партійного працівника як людини, яка ставала гвинтиком системи. Доволі часто вони згадували про безпорадність особистості перед системою. Зокрема, майже 20 % опитаних студентів ствердили, що для партійних працівників поняття «вільний» не існувало взагалі, а більшість згадали про «вказівки згори», приписи. Респондентам відомо, що: «партійні працівники часто дотримуючись різноманітних обмежень, часом діяли всупереч власних принципів, переконань, бажань, часто діяли не в інтересах свого народу, друзів, сусідів, мусіли підлаштовуватись під існуючу ідеологію», «партійні працівники повинні були дотримуватись певного шаблону поведінки, запропонованого вищим керівництвом», «дії партійних працівників, що виходили за рамки дозволеного курсу розцінювались як порушення, що тягнуло за собою обов'язкову відповідальність», «в них були обмеження та правила у всьому, змушені були підкорятись вищим у партійній системі працівникам» (Матеріали-3).

На запитання «Чи засуджуєте Ви осіб, які обирали партійну кар'єру?» 80 % опитаних дали негативну відповідь. Таке виправдовування вони обґрунтовували тим, що: «у той період це вважалося одним із тих занять, які допоможуть закріпитись у партійних кадрах, а в майбутньому допоможуть у приватному житті», «обираючи таку кар'єру вони знали, що повинні змінити своє життя», «часто в партпрацівників просто не було вибору» (Матеріали-3). Водночас опитана молодь зійшлася на думці, що існуючим в УРСР номенклатурним кадрам не вистачало ширшого бачення ситуації як на політичній, так і на соціальній ниві, «незалежності від кумівства», частково навіть відчуття реальної ситуації в суспільстві, «почуття

справедливості». Студенти зауважували, що партійні працівники часто не розуміли чи не хотіли бачити реальної ситуації навколо, «таке відчуття ніби жили поза межами реальності», вони настільки звикли жити за «подвійними стандартами», що у повсякденній роботі «забувають повернутися до реальності» та самостійності у прийнятті рішень. Респонденти твердили, що «партійна кар'єра ставала для людини лицемірним шляхом уперед, без огляду на втрати, перешкоди» (Матеріали-2). Інколи в їхніх висловлюваннях можна простежити мотив співчуття до партійних працівників, розуміння, що їм доводилося багато чим жертвувати та переступати через себе та свої принципи.

На уявленнях молоді про радянське минуле суттєво позначилися сучасні події. Так, наприклад, радянський період викликав різко емоційно негативну реакцію в молодого покоління наприкінці 2013 р., під час подій Євромайдану через уявлення про нього як про перешкоду до європейського майбутнього. Варто зауважити, що матеріали, отримані у 2016 р. і пізніше, є більш емоційними та критичніше налаштованими щодо радянського минулого, аніж це було навесні 2014 р., а опитані респонденти здебільшого намагалися дистанціюватися від категорії «радянського». Анкетування, проведені у 2019–2020 рр., є ще більш стриманими. Це доводить розмитість образу радянського минулого в уявленнях сучасних молодих українців і дає підстави стверджувати, що оцінка історичних подій, пов'язаних із категоріями «радянського», продовжує ділити суспільство на «радянське» та «пострадянське». А опитані респонденти всіляко намагаються дистанціюватись від представників старшого покоління, їхніх норм та ідей; відтак часто у їхній свідомості «радянське» асоціюється з регресом, тому вони намагаються хоча б світоглядно відокремитись від цієї доби.

Отже, історичні оцінки та уявлення покоління, народженого вже за незалежної України, є результатом взаємодії різних агентів впливу: система освіти, родинна пам'ять, «культурна індустрія», мас-медіа. На запитання про те, чи розповідали їм батьки про життя за радянської влади, абсолютна більшість респондентів (87 %) відповіла ствердно (35 % – «так, детально», 52 % – «так, але небагато»). Свій вплив також мають медіа, насамперед телебачення, які, поширюючи інформацію про обрані ними ж «важливі» дати, маркують важливість цих подій, порівняно з іншими, які є «невимов-

леними», а отже забутими. Але провідним чинником у формуванні історичних оцінок, зважаючи на системність і цілеспрямованість впливу, є освіта. У сфері освіти схема інтерпретації радянського часу визначена нарративом боротьби за національну незалежність українців.

Інший погляд на радянський період представлений у сфері культурної індустрії, яка часто репрезентує образ «наївного», «нестрашного» радянського минулого. Це особливо помітно, зважаючи на те, що радянський кінематограф, насамперед комедії, є досить популярним у пострадянській Україні. Розважальність і неконфліктність радянських кінофільмів сприяють формуванню у глядача іронічного ставлення до радянського повсякдення, яке здебільшого є основою сюжетів цих фільмів, хоча воно може викликати певну ностальгію у населення України, бажання «відчути/пізнати» минуле, без інтенції до його повернення чи возвеличення. Також потрібно відзначити, що радянська дійсність, показана у цих фільмах, поступово втрачає свою «впізнаваність» і привабливість для молодого покоління: що молодші студенти, то важче їм було назвати улюблені радянські фільми.

Важливим моментом є те, що, на думку студентів, в історії радянського періоду і досі є чимало «білих плям», що є наслідком впливу продуктів «культурної індустрії»; різних документальних, історичних фільмів і програм із властивим їм потягом до таємниць, того обсягу інформації, яку студент може легко знайти в інтернеті, але якої бракує у шкільному курсі, а також результатом досить спрощеного й однобічного представлення радянської історії в шкільному курсі, яке залишає враження «несправжності» минулого і лише акцентує на розриві між історією та справжнім життям.

Однак категоричні заяви студентів про українськість чи європейськість їхнього світогляду – радше бажана декларація, ніж констатація факту. Ідентичність молодого покоління все ще значною мірою формується в опозиції до російської/радянської, а не на основі усвідомлення та прийняття певних спільних цінностей, адже бракує розуміння того, що, власне, означає ця «європейськість». Тому, протиставлення виникає не між європейським і радянським світоглядом, а радше між «радянськими» людьми і тими, хто «радянськими» бути не хоче.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Беленок, А. (2012). Симптоми ностальгії по советському минулому в колективних представленнях населення України. *Соціальні виміри суспільства: збірник наукових праць*, 4(15). Київ, 390–410.

Вишняк, О. (2013). Історичні події в оцінках масової свідомості громадян України (соціологічний аналіз). *Національна та історична пам'ять*, 6, 32–40. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ntip_2013_6_6.pdf

Заярнюк, А. (2004). Повсякденна радянськість пострадянського сьогодні. *Критика*, 3, 9–10.

Касьянов, Г. (2008). Націоналізація історії та образ Іншого: Україна і посткомуністичний простір. В Г. В. Касьянов (упоряд. і наук. ред.), *Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 15–16 грудня 2005 р.)*. Київ, 14–20.

Киридон, А. (2019). Спогад і пост-пам'ять у символній системі координат (ре)конструювання минулого. В О. А. Коляструк (відп. ред.), *Життя «по-радянськи»: проблеми вивчення та інтерпретації (Із циклу «Повсякдення: візії та смисли»): збірник матеріалів IV Всеукраїнського науково-теоретичного семінару (Вінниця, 27–28 квітня 2018 р.)*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 105–116.

Коляструк, О. (2017). (Пост)радянська повсякденність українського соціуму: між травмою, ностальгією і сподіванням. В О. А. Коляструк (відп. ред.), *Радянськість: спроба діагностики крізь призму повсякденності: збірник матеріалів II Всеукраїнського науково-теоретичного семінару (Вінниця, 7–8 квітня 2016 р.)*. Вінниця, 152.

Левада, Ю. (2002). «Человек ностальгический»: реалии проблемы. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*, 6, 7–13.

Матеріали-1: Матеріали опитування, проведеного серед учнів старшої школи № 3 м. Львів 2017–2018 рр. *Архів автора*.

Матеріали-2: Матеріали опитування студентів гуманітарного факультету та факультету суспільних наук УКУ 2019–2020 рр. *Архів автора*.

Матеріали-3: Матеріали опитування студентів ЛНУ ім. І. Франка 2014–2020 рр. *Архів автора*.

Нагорна, Л. (2010). Історичний процес та історична пам'ять: влада стереотипів. *Історичний журнал*, 1–3, 3–13.

Нагорна, Л. (2012). *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*. Київ, 324.

Ностальгія за СРСР та ставлення до окремих постатей. (2014). *Rating Group*. <https://www.ratinggroup.ua/news/nostalgija-po-sssr-i-otnoshenie-k-otdelnym-lichnostyam>

Позднякова-Кирбят'єва, Е. (2014). Соціально-історична пам'ять про радянське минуле: емпіричне дослідження. *Грані*, 8(112), 64–69.

Стяжкіна, О. (2017) Радянський hidden curriculum як елемент символічного обміну в культурній пам'яті суспільства. В О. А. Коляструк (відп. ред.), *Радянськість: спроба діагностики крізь призму повсякденності: збірник матеріалів II Всеукраїнського науково-теоретичного семінару (Вінниця, 7–8 квітня 2016 р.)*. Вінниця, 210.

Харчун, В. (2009). Рецепція комунізму і сучасний український проєкт. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Спец. видання: Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи* (Вип. 13–14: Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи). Харків: ТОВ «НТМТ», 180–192.

Штомпка, П. (2001). Культурна травма в посткомуністическом обществе. *Социологические исследования*, 2, 3–12.

Toshchenko, Zh. T. (2010). Historical Consciousness and Historical memory: An Analysis of the Current Situation. *Russian Studies in History*, 49/1, 37–52.

Юлія ШЕЛЕП